

УДК 378.015.31:502

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ПРОФЕСІЙНА ЦІННІСТЬ ДУХОВНОГО СВІТУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Лариса Добровольська¹, Олена Лобода¹, Ірина Третякова²¹Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького²Інститут психології ім. Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України**Анотація:**

Автори розглядають проблему формування екологічної культури як професійної цінності духовного світу майбутнього педагога, зумовлену глобальною екологічною, духовною кризою всіх сфер діяльності, зокрема розривом зв'язку між культурою, духовністю, наукою та освітою в сучасному суспільстві. У статті зроблено спробу визначити соціальні, психолого-педагогічні чинники, які суттєво впливають на розвиток і формування екологічної культури у процесі професійної підготовки освітан. Подано аналіз найважливіших характеристик духовного розвитку майбутніх педагогів, з'ясовано найбільш значущі термінальні та інструментальні життєві цінності, які демонструють низький рівень сформованості екологічної культури, а також окреслено можливі шляхи екологізації навчально-виховного процесу в університеті.

Ключові слова:

екологічна культура, сталий розвиток, гармонізація в педагогічній освіті, принцип «усе пов'язано з усім», характеристики духовного розвитку, ціннісні орієнтації.

Анотация:

Добровольская Лариса, Лобода Елена, Третякова Ирина. Экологическая культура как профессиональная ценность духовного мира будущего педагога.

Авторы рассматривают проблему формирования экологической культуры как профессиональной ценности духовного мира будущего педагога, которая обусловлена глобальным экологическим кризисом всех сфер деятельности, а именно – разрывом связи в современном обществе между культурой, духовностью, наукой и образованием. В статье сделана попытка определить социальные, психолого-педагогические факторы, существенно влияющие на развитие и формирование экологической культуры в процессе профессиональной подготовки педагогов. Представлен анализ наиболее важных характеристик духовного развития будущих педагогов, изучены наиболее значимые терминальные и инструментальные ценности, которые демонстрируют низкий уровень формирования экологической культуры, а также предлагаются возможные пути экологизации учебно-воспитательного процесса в университете.

Ключевые слова:

экологическая культура, непрерывное развитие, гармонизация в педагогическом образовании, принцип «все связано со всем», характеристики духовного развития, ценностные ориентации.

Resume:

Dobrovols'ka Larysa, Loboda Olena, Tretiakova Iryna. Ecological culture as professional value of intending teacher's spiritual world.

The authors consider the problem of formation of ecological culture as a professional value of intending teacher's spiritual world, which is caused by global ecological crisis in all spheres of activities, namely by breakage of connection in modern society: between culture, spirituality, science and education. The attempt has been made to define social, psychological and pedagogical factors, which considerably influence the development and formation of ecological culture in the process of the professional training of teachers. The authors gave an analysis of the most important features of future teachers' spiritual development, they expose the most significant terminal and instrumental values, which demonstrate a low level of ecological culture formation and also they describe the possible ways of ecologization of educational process at the university.

Key words:

ecological culture, sustained development, harmonization in pedagogical education, the principle "all is connected with everything", features of spiritual development, value orientations.

Постановка проблеми. Глобальна екологічна криза спонукає суспільство до екологізації всіх сфер діяльності. Педагог XXI століття – це компетентна, толерантна, відповідальна, щаслива людина з гуманістичним світоглядом, екологічною свідомістю та планетарним мисленням.

Людство, що має суто споживчі настанови та матеріальні мотиваційні домінуючі, систематично й нещадно експлуатує природу, знищує її зелений фонд і ресурси, забруднює атмосферу відходами екологічно небезпечних виробництв. Зневага до духовного начала та його пріоритету в провідних царинах людського буття призвела до руйнівальної діяльності людини й у природному середовищі. Зміцнення зв'язку навчання з джерелами національної культури, досягненнями вітчизняної та світової прогресивної думки, подолання розриву між культурою, духовністю, наукою та освітою вимагають якісно нового підходу до проблеми підготовки майбутнього вчителя.

Надзвичайно актуальною проблемою, що стала перед нашим суспільством на початку століття, є формування екологічної свідомості та са-

мосвідомості сучасної молоді на основі ідей національного духовного відродження української держави. Проблема формування екологічної культури вчителя мало розроблена в педагогіці, психології, тому дослідження її, а також чинників екологізації культурно-освітнього простору актуалізуються і стають сьогодні пріоритетними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І. Мальцева констатує, що екологічному імперативу як у світогляді, так і в технології немає альтернативи, тому актуальним для освіти є формування екологічної культури. Гостра потреба в екологічній освіті зумовлена життєвою необхідністю забезпечити можливість кожній людині розвивати свій світогляд, спираючись на духовні цінності суспільства. Розвиток і функціонування освіти детерміновані всіма чинниками й умовами існування суспільства. Тому сучасна освіта має бути пронизана екологічними ідеями, прагненням сформулювати новий тип культури, зорієнтований на гуманізм, дбайливе ставлення до природи [10, с. 177]. За допомогою науки людство присвоює собі право на перетворювальну діяльність і почи-

нає підкорювати, змінювати, перероблювати природу на власний розсуд. Раціоналізм і науковий емпіризм Нового часу поставили людину над природою, зробили людський розум найвищою цінністю. На жаль, розвиток науки завжди випереджає розвиток моралі, цінностей і загальнолюдських норм.

Дослідники А. Бугаєць, О. Будник, Д. Васюков, Г. Шевченко вважають неможливим подолати екологічну кризу суто технічними засобами: потрібна, на їх думку, якісна перебудова основ цивілізації шляхом зміни свідомості людей. Технічний розвиток абсолютно необхідний, але цього не досить: іншою повинна стати цивілізація, іншим духовний світ людини [7, с. 77–82]. Цей процес стимулюється розвитком так званої «глибокої екології», орієнтованої на вивчення й відновлення внутрішніх – біотичних, психологічних і соціальних зв'язків людини й довкілля. Людство на порозі нової культури – синтезу духовної свідомості й глобального наукового знання, як наголошує М. Мойсеєв.

І. Кляж, А. Львовичкіна, В. Скребець підкреслюють, що екологізація свідомості людини дає право кожному на здоров'я та повноцінне життя в гармонії з природою, на життя в екологічно чистому і сприятливому середовищі. Психологія середовища тісно переплітається з психологією екозбереження, оскільки й у першій, і в другій досліджують зв'язки людини з «несоціальним» середовищем.

Як підкреслює Г. Балл, в умовах загострення глобальних проблем зростає роль гуманістичної парадигми, оскільки значущість гуманістичних підходів є не тільки моральними міркуваннями, але й передумовою виховання соціуму й усього людства.

Варто, на нашу думку, проаналізувати окреслені проблеми з погляду гуманістичних підходів, які є методологічним інструментарієм у розв'язанні екологічних проблем освіти й уможливають вивчення Людини-учня, Людини-студента, Людини-вчителя, Людини-викладача й освітньо-культурного простору, у якому вони існують (Є. Адоньєв, В. Андрущенко, І. Аносов, І. Бех, О. Білик, Д. Дубровський, В. Кремень, Л. Кривега, П. Матвієнко та ін.) [6, с. 303].

Н. Чернова, А. Белова наголошують: життєво важливо, щоб екологічне мислення стало необхідним складником мислення молодого покоління. Саме на розумінні цього має ґрунтуватися екологічна підготовка педагогів.

Формування знань, умінь і навичок екологічної діяльності майбутніх педагогів в умовах збалансованого розвитку варто здійснювати на засадах інтегративних підходів упродовж усього терміну навчання. У навчальних і робочих програмах дисциплін для підготовки педагогів мають утверджуватися шляхи гармонізації взаємовідносин у системі «природа–людина–суспільство». Без природного середовища людина існувати не може,

тому подолання екологічних протиріччя можливе тільки шляхом гармонізації взаємин людини з людиною і з природою. Підкреслимо, що екологічні протиріччя зумовлені педагогічними, психологічними, соціальними причинами і стосуються духовних, моральних, етичних, естетичних аспектів [15, с. 13–17].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні соціально-психологічних, педагогічних чинників, що сприяють або ж перешкоджають формуванню екологічної культури студентів-педагогів у межах завдань екологізації культурно-освітнього простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське суспільство, як ніколи раніше, відчуває необхідність участі студентської молоді в державотворчих, екологічних процесах, залучення нових творчих сил та ідей, які спроможна привнести лише нова генерація.

Комплексна й глибока модернізація системи освіти – це імператив освітньої політики України, її головний стратегічний напрям. У цьому контексті органічним компонентом системи освіти є, безсумнівно, екологічне виховання. У сучасних умовах нова парадигма виховання у вищих навчальних освітніх закладах розбудовується на засадах переосмислення сутності виховання студентської молоді, його цілей, змісту, завдань, методів. Саме тому надзвичайно важливо визначити мету навчально-виховного процесу в педагогічних вищих навчальних закладах.

Освітній простір – це категорія філософії освіти, яка відображає особливості структуротворення інтелектуального життя. Він характеризує суспільство з позиції синтезу нового культурного, духовного, наукового буття, або ноосфери, що веде до нової соціальної, економічної, політичної, екологічної конфігурації суспільства. У 1992 році в Ріо-де-Жанейро Україна приєдналася до декларації «Порядок денний на XXI століття» і підписала Конвенцію про охорону біологічного різноманіття. У декларації були сформульовані основні принципи сталого розвитку: забезпечення економічного процвітання, екологічного балансу та соціального прогресу. Передумовою цього є, як уважає Г. Дейлі, переосмислення сприйняття навколишнього світу. Основні принципи нової всесвітньої ідеології сформульовані у 2000 році в Хартії Землі. Сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби нинішніх поколінь і водночас не ставить під загрозу існування наступних людських поколінь і можливість задоволення їхніх потреб. Основа сталого розвитку – це паритетність відносин у тріаді: людина – господарство–природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи й суспільства, який характеризується як епоха ноосфери. Сталий розвиток («sustainable deve – lopment») у найзагальнішому розумінні, зазвичай, визначається як процес змін, спрямований на задоволення потреб людини зараз без шкоди для задоволення

потреб людини в майбутньому. Цей термін прийнятий міжнародною комісією з довілля й розвитку при ООН (Г. Брундтланд) ще в 1987 році як базовий для нової загальної парадигми розвитку людства [3, с. 63–67].

Варто підкреслити, що Кабінет Міністрів України 17 жовтня 2007 р. ухвалив Концепцію стратегій національної екологічної політики України на період до 2020 року.

Як свідчить досвід інших держав, проводити ефективну політику невиснажливого розвитку в державі досить важко, навіть за умов високорозвиненої економіки. Тим складнішою постає ця проблема в Україні, відновленій державі, що переживає успадковану глибоку системну кризу й змушена разом із тим розв'язувати безліч проблем.

Коли духовні інституції держави знаходяться у процесі пошуку і не діють достатньо ефективно, основна відповідальність за навчання та виховання студентської молоді покладається саме на вищий навчальний заклад. Треба пам'ятати, що за кілька років нинішня студентська молодь стане «ядром» інтелігенції. Отже, наше майбутнє залежатиме від того, наскільки духовною вона буде. Духовність може мати не тільки релігійний, але й світський характер, бо в її основі лежать загальнолюдські поняття добра, краси, любові, справедливості, віри, надії тощо, притаманні всім людям планети, незалежно від їх релігійної, расової, соціальної, класової належності [2, с. 401–403].

Нашому суспільству сьогодні вкрай необхідно звернутися до духовних джерел існування людини у світі, до тих шарів культурної спадщини, що відродять прагнення людської душі до вічного, світлого, досконалого, до ідеалів істини, добра, краси і природи, як наголошує Г. Шевченко.

Для молоді української держави дуже важливим є виховання в молодого покоління почуття любові до України й відповідальності за її долю, національної гідності та патріотизму. Процес виховання як важливий засіб збереження національної тотожності та самобутності працює на майбутнє держави. Розвиток світової філософської, психологічної, педагогічної думки останнім часом спрямований на плюралізм підходів до аналізу розвитку людства.

Джерела гуманістичних поглядів, роздумів учених, письменників, філософів, педагогів, психологів сягають глибокої давнини, часів зародження цивілізації, адже сама ідея навчання і виховання молодого покоління на гуманістичних принципах не нова, але сьогодні, коли пріоритет надається екологізації освіти, набуває актуальності.

Людина, на думку В. Вернадського, здатна відтворювати рівновагу з природним середовищем і власну залежність від Всесвіту. Отже, йдеться насамперед про заміну технократичної парадигми у мисленні, а марксистської у вихованні гуманістичною, особистісно-зорієнтованою.

У такій парадигмі в центр Всесвіту ставиться людина гуманна, толерантна, відповідальна, здатна сприймати реальність не лише розумом, але й серцем [1, с. 10]. Зазначимо, що засади гуманістичної виховної парадигми розроблялися одночасно й на Заході, й на Сході. Західні дослідження особистості, що самоактуалізується, репрезентовані насамперед у роботах А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франка, Е. Фромма.

Вивчаючи зміст професійних цінностей студентів вишу, дослідники констатують низький рівень сформованості уявлень студентів про пріоритетні цінності педагогічної професії, їх надто узагальнений, схематичний зміст (Н. Максимчук, Р. Скульський). Вочевидь це є наслідком спрямованості навчально-виховного процесу у виші на підготовку вчителя-предметника, транслятора основ наукових знань, що веде до домінування спеціаліста над особистістю. Зазначимо, що більшість студентів орієнтується не на педагогічну професію, спеціальність учителя, а на предметну спеціалізацію. За результатами досліджень 47% студентів формулюють головну мету свого навчання у ВНЗ як здобуття знань, 28% – як набуття необхідних професійних умінь і навичок і лише 25% студентів головну мету вбачають не лише в здобутті знань і набутті вмінь і навичок, але й у формуванні певних особистісних якостей, необхідних у роботі вчителя. Як наслідок, суспільство отримує вчителя-предметника, який більш-менш успішно працює в межах класно-урочної системи, але не володіє навчальним предметом як засобом формування особистості учня й не вміє впливати на процес духовного становлення дитини [11, с. 122].

Побудова системи професійної підготовки вчителя на предметно-методичній парадигмі ігнорує встановлені дослідниками орієнтації на стійкі особистісні властивості (І. Дубровіна, І. Кон, В. Кузнецова, Н. Максимчук, В. Мухіна, В. Слободчиков, М. Титма та ін.). Так, згідно з періодизацією розвитку в онтогенезі, розробленою В. Слободчиковим, вік від 17 до 21 року визначається як початковий ступінь індивідуалізації. Цей період у духовному розвитку людини пов'язаний із початком нового способу життя, прилученням до професії, становленням світогляду як системи переконань, головних ціннісних орієнтацій. І. Кон, розкриваючи психологію юнацького віку, відзначає, що в цей період дозрівають когнітивні та емоційно-особистісні передумови становлення світогляду юнака, що виявляється в юнацькому «філософствуванні». Водночас, визнаючи головною метою навчання у ВНЗ розвиток особистості студента, не слід протиставляти це засвоєнню професійних знань і вмінь. Сутність проблеми – у гармонізації в педагогічній освіті науково-предметних і світоглядно-методологічних знань. Передбачається, що це дасть змогу майбутньому педагогу більш повно реалізувати гуманітарну функцію освіти і ще на

етапі навчання у виші оволодіти професійними цінностями, від яких залежить вибір професійної позиції [11, с. 123].

Є. Бондаревська підкреслює, що особистісно-зорієнтована освіта повинна бути спрямована на задоволення духовних потреб і містити все, що потрібно людині для розвитку своєї особистості: власний світогляд, позиції, самостійність, особисту відповідальність, саморозвиток, самореалізацію, самовизначення, творчість та ін. [9, с. 78].

Розглядаючи проблему постановки й реалізації цілей процесу навчання у вищій педагогічній школі з позиції гуманізації процесу навчання, ми вважаємо, що однією з них є така організація процесу навчання, що передбачає максимальну взаємодію студентів і викладача, спрямована на підвищення якості й ефективності навчання, і, найголовніше, на моральне вдосконалювання.

Отже, гуманістична спрямованість цілей навчання студентів у ВНЗ дає можливість досягти єдності змісту, методів, форм навчання і викладання на основі принципу індивідуалізації, розвитку творчих здібностей як викладача, так і студента на основі їх співробітництва. Результатом досягнення таких цілей є засвоєння загальних і професійних знань, умінь і навичок, оволодіння моральними, загальнолюдськими цінностями, розвиток творчого потенціалу особистості [9, с. 79].

У кожній ланці навчально-виховного процесу необхідно мати ясне уявлення про те, якими шляхами у процесі навчання здійснювати духовний розвиток особистості. Цей процес можна реалізувати за допомогою радикального перегляду цілей, принципів, змісту, методів і форм навчання, відмови від авторитарної педагогіки й переходу до гуманістичних цілей навчання.

Людина як біосоціальна істота не може взаємодіяти з природою та суспільством поза певними нормами, цінностями, традиціями, правилами, тобто не розвивається поза культурою. Культура загалом за своєю суттю має екологічний характер. М. Тарасенко в роботі «Природа. Технологія. Культура» інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний «образ світу». Екологічна культура – це тип життєдіяльності людини та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя. Культура є системною ознакою щодо антропологічного аналізу. Антропологічний підхід дає змогу проаналізувати еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, біологічному контексті [10, с. 11].

Сьогодні вчені розглядають інший підхід до вивчення людини – природоцентристський, неоантропологічний. Цей напрям пов'язаний із розвитком нової екологічної свідомості, принципи якої сформулював норвезький учений П. Несс. Така концепція протиставляється антропоцентричному підходу й у ній розглядається людина як частина природи, а не як володар. Так само Б. Коммонер сформулював цей принцип як «усе пов'язане з усім».

Підкреслимо, що така ситуація створює проблеми й у навчальній ланці професійного педагогічного навчання. Це пов'язано, на нашу думку, також із відсутністю в нашій державі фахового відбору на професію вчителя, через що до педагогічних закладів часто потрапляють випадкові абітурієнти, які не хочуть і не можуть навчатися, а потім і працювати у сфері освіти.

Головними показниками для вступу до ВНЗ є знання (від цього ніхто й не відмовляється), але щоб стати вчителем, який міг би орієнтувати учнівську молодь на екологічне мислення, мотивувати до формування екологічної свідомості та самосвідомості, то абітурієнти – майбутні фахівці, увіходячи до культурно-освітнього простору університету, вже повинні мати базові компоненти екологічного світогляду, володіти початковими елементами педагогічних здібностей (емпатія, комунікативність, організаційні інтереси тощо) ще зі школи. Лише той майбутній педагог успішно зможе впоратися з цією місією, який постійно працює над розвитком у собі мотивації до оволодіння духовною культурою, засвоює глибокі й різноманітні знання, орієнтується на безперервне вдосконалення своєї професійної майстерності.

Доцільно підкреслити, що процес формування екологічного мислення йде через світосприйняття й світоуявлення, логіко-методологічна структура якого відповідає загальним, народознавчим, краєзнавчим і конкретно-історичним практичним завданням вишу. Таке мислення вимагає від викладача високого рівня професіоналізму: він має свідомо, відповідно до своїх переконань сприймати екологічні світоглядні принципи, спираючись на ціннісні природоохоронні орієнтири, а також духовно-моральні та етичні норми поведінки, естетичні ідеали своєї епохи.

Психолого-педагогічний досвід науковців переконливо показує, що знання закономірностей збалансованого розвитку, його принципів, способів оцінювання, прогнозування й шляхів збереження людства повинні бути «серцевиною» підготовки фахівців різних напрямів, зокрема й педагогів, психологів, екологів. Саме тому, на думку Ю. Скиби, більшість програм навчальних дисциплін орієнтується на освіту збалансованого розвитку як інтегровану галузь знання й систему знань про економіку, психологію, політику та соціум, що має бути пріоритетною, домінантною [15, с. 13–17].

В. Назарук виокремив такі складники екологічної культури: екологічна культура – екологічне світосприйняття – екологічна свідомість – екологічні переконання – екологічна самосвідомість – екологічне світорозуміння – екологічна діяльність – ідеал взаємовідносин людини з природою.

Організуюючи навчально-виховний процес, слід виходити з того, що як такі особистісні, індивідуальні й функціонально-рольові особливості педагога слугують лише передумовою формування особистості студентів. Реалізація педагогічних

можливостей забезпечується лише суб'єкт-суб'єктними відносинами, взаєминами значущості (референтності). Інакше трансляція індивідуальності педагога не відбувається, тобто особистість викладача не впливатиме на особистість студента [5, с. 82–88].

Педагогічний колектив кафедр університету формує й виховує, передає молоді знання й досвід, накопичений людством. Особливість педагогічної праці в університеті полягає в тому, що індивідуальні знання, зусилля й досвід, спілкування дають ефективний результат лише за умови їх узгодження з діями всього педагогічного колективу, спрямування на досягнення єдиної мети. Настрій, громадська думка, емоційний тонус, рівень взаємин у колективі визначають його соціально-психологічний клімат. Основною умовою зміцнення психічного, психологічного, соціального здоров'я майбутніх професіоналів є діалогічна взаємодія адміністрації вишу, деканатів, кафедр, працівників окремих служб університету, професорсько-викладацького складу зі студентами. Феномен соціально-психологічного клімату кафедри можна визначити як переважно відносно стійкий психічний стан (настрій) колективу, що відображає особливості його життєдіяльності. Синонімом цього поняття в психологічній літературі є поняття «морально-психологічний клімат», «соціально-психологічний клімат», «моральна атмосфера», «духовна атмосфера». Отже, соціально-психологічний клімат у колективі є сприятливим за умови, що він «екологічно чистий» [8, с. 181–186].

Взаємодія викладача зі студентами має будуватися на основі урахування їхніх позицій, бажань, а не вимушеності спілкування. Лише за особистісної взаємодії педагог транслює свою індивідуальність, реалізуючи свою потребу й здатність бути особистістю, водночас формуючи відповідну потребу і здатність у студента.

Зауважимо, що формування екологічних поглядів особистості, безсумнівно, залежить від рівня сформованості її ціннісної сфери. Сформувати належні цінності в сучасних умовах досить важко, оскільки продукування «конфліктної культури» у вигляді «сильної», досить агресивної особистості-супермена, що культивується в зарубіжних засобах масової інформації, а через них і в Україні, детермінує втрати моральних ідеалів [16, с. 224–227].

Критерії духовного світу суспільного життя – оцінки, цінності, переконання, ідеали, цілі, норми поведінки, орієнтири та інші регулятивні компоненти людської діяльності – завжди підпорядковані суспільним, соціальним, національним, історичним вимогам часу та простору. Вони підпорядковані тимчасовості нашого перебування у світі реальності. Зрозуміло, що при зміні соціальних формацій відбувається переоцінка критеріїв духовного життя [17, с. 358].

Для визначення рівня розвитку екологічної культури студентської молоді як професійної цінності її духовного світу нами проводилося експериментальне дослідження. До участі в дослідженні було залучено 103 студенти 1, 2, 3 і 4-го курсів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Збір даних емпіричного дослідження здійснювався за допомогою діагностичних методик: «Духовний потенціал особистості» (Є. Помиткін) [12, с. 117–125], «Методика дослідження ціннісних орієнтацій (МДЦО) в адаптації В. Семіченко» [14, с. 176–180].

Після обробки отриманих даних ми визначили загальний рівень духовного розвитку студентів-майбутніх педагогів (результати по всій вибірці подано в таблиці 1).

Таблиця 1

Потенціал духовного розвитку студентів-майбутніх педагогів

№	Рівень	Кількість	Відсоток
1	Високий потенціал	4	3,9%
2	Середній потенціал	32	31,1%
3	Недостатній потенціал	58	56,3%
4	Низький потенціал	9	8,7%

Результати показують, що для більшості студентів-майбутніх педагогів характерним є недостатній потенціал духовного розвитку (56,3% респондентів), середній рівень визначено у 31,1% досліджуваних, низький потенціал – у 8,7%, високий – лише у 3,9% студентів. Наведені дані є тривожними і свідчать про те, що, на жаль, рівень розвитку духовності особистості сучасних студентів є низьким. А отже, сьогодні надзвичайно важли-

вими є розробка й упровадження в навчально-виховний процес вишу заходів щодо розвитку та формування більш високого рівня духовності майбутніх фахівців.

Для більш широкого аналізу потенціалу духовного розвитку майбутніх педагогів ми також проаналізували отримані результати по курсах і наводимо їх у таблиці 2.

Таблиця 2

Потенціал духовного розвитку студентів-майбутніх педагогів по курсам

№	Рівень	I курс		II курс		III курс		IV курс	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Високий потенціал	1	3,2	2	6,9	0	0	1	4,5
2	Середній потенціал	2	6,5	15	51,7	8	38,1	7	31,8
3	Недостатній потенціал	26	83,8	9	31,1	11	52,4	12	54,6
4	Низький потенціал	2	6,5	3	10,3	2	9,5	3	9,1

Відповідно до таблиці 2 найгірші результати розвитку духовності особистості мають студенти-першокурсники (недостатній потенціал характерний для 83,8% респондентів). Найкращі результати потенціалу духовного розвитку особистості мають студенти 2-го року навчання (високий потенціал мають 6,9% студентів, середній – 51,7%).

Для більш детального аналізу розвитку духовності особистості майбутнього фахівця під час професійної підготовки нами було проведено аналіз трьох найважливіших характеристик духовного розвитку:

– духовного потенціалу, який інтегрує вольові якості характеру та духовну спрямованість особистості;

– розподілу духовного потенціалу у структурі особистості (у підструктурах спілкування, спря-

мованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту та психофізіології);

– орієнтації особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації.

У таблиці 3 наведено результати дослідження розподілу духовного потенціалу у структурі особистості майбутніх педагогів.

Підкреслимо, що найгірші показники прояву духовності особистості спостерігаються у підструктурі «інтелект» (низький рівень характерний для 53,4% студентів), найкращий рівень виявлено в підструктурі «характер» (високий рівень виявлено у 17,5% респондентів).

Таблиця 3

Розподіл духовного потенціалу в структурі особистості студентів-майбутніх педагогів

№	Рівень	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Спілкування	11	10,7%	82	79,6%	10	9,7%
2	Спрямованість	36	35%	61	59,2%	6	5,8%
3	Характер	27	26,2%	58	56,3%	18	17,5%
4	Самосвідомість	32	31,1%	65	63,1%	6	5,8%
5	Досвід	49	47,6%	50	48,5%	4	3,9%
6	Інтелект	55	53,4%	44	42,7%	4	3,9%
7	Психофізіологія	46	44,7%	48	46,6%	9	8,7%

Таблиця 4

Орієнтації студентів-майбутніх педагогів на духовні цінності

№	Рівень	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Гуманістичні	41	39,8%	58	56,3%	4	3,9%
2	Естетичні	50	48,5%	45	43,7%	6	5,8%
3	Екологічні	18	17,5%	75	72,8%	10	9,7%
4	Цінності пізнання	48	46,6%	46	44,7%	9	8,7%
5	Самовдосконалення	56	54,4%	41	39,8%	6	5,8%
6	Самореалізації	25	24,3%	66	64%	10	9,7%
7	Відповідальність	23	22,3%	73	70,9%	7	6,8%

Цікавими є також і рівні орієнтації особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації. Результати дослідження їх наведено в таблиці 4.

Отже, з таблиці 4 видно, що найгірші показники у студентів виявлено на рівні цінності «самовдосконалення» (низький рівень характерний для 54,4% студентів) та естетичних цінностей (низький рівень виявлено у 48,5% студентів). На жаль, екологічні цінності займають «середню» позицію (високий рівень виявлено лише у 9,7% респондентів).

Наступним етапом дослідження стало вивчення ціннісної сфери особистості студента. Ціннісні орієнтації як важливі елементи структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань здатні відокремлювати значуще, суттєве для певного індивіда від незначущого, несуттєвого. У напрямі нашого дослідження ціннісні орієнтації майбутніх педагогів як показника розвитку духовності особистості є вибіркоким ставленням до дійсності і пояснюють водночас цілеспрямовану готовність до відповідного роду соціальної діяльності.

Професійна ціннісна спрямованість особистості майбутнього фахівця є необхідним елементом

особистісної самореалізації. Система педагогічних цінностей, що розглядаються майбутнім педагогом як головні смисложиттєві настанови, як предмет основних життєвих зусиль, є вираженням і проявом суттєвих соціально-професійних якостей студента, а також необхідною ланкою в детермінації його реальних дій і вчинків [13, с. 27].

Показниками, які свідчать про рівень розвитку духовності та рівень особистісної самореалізації майбутнього педагога, є, з одного боку, рівень зрілості його суджень про події суспільного життя, а з іншого, – рівень зрілості його дій.

Обстежуючи термінальні життєві цінності, нами були отримані такі дані (таблиця 5): найбільш значущими цінностями для студентів 1-го курсу є «здоров'я (фізичне та психічне)», «активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)», «кохання (духовна та фізична близькість із коханою людиною)», «упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)» та «наявність вірних і добрих друзів»; найменш значущими – «рівність між людьми, щастя інших», «задоволення, розваги» (як не дивно), «гарна ситуація в країні, у нашому суспільстві, збереження миру між народами», «краса природи та мистецтва».

Таблиця 5

Термінальні цінності студентів-майбутніх педагогів

№	Термінальні цінності	I курс		II курс		III курс		IV курс	
		місце	бал	місце	бал	місце	бал	Місце	бал
1	Активне діяльне життя	2	13,7	4	11,8	6	11,9	11	7
2	Життєва мудрість	8	10	10	9,3	8	9,4	14	4,6
3	Здоров'я	1	15,2	2	15	1	14,7	13	6,1
4	Цікава робота	6	10,7	8	10,4	4	12,7	9	7,3
5	Краса природи та мистецтва	13	6,5	16	4,4	16	3,7	6	10,3
6	Кохання	3	13,3	1	15,9	3	12,8	9	7,3
7	Матеріально забезпечене життя	7	10,3	6	11,1	2	13,3	7	9,9
8	Наявність вірних і добрих друзів	5	11,7	5	11,6	7	9,8	7	9,9
9	Гарна ситуація в країні, у нашому суспільстві, збереження миру між народами	14	6,3	17	5,5	14	5	10	7,2
10	Суспільне визнання	12	7,7	14	6,1	10	9,2	11	7
11	Пізнання	10	8,6	13	6,5	11	8,2	5	12,1
12	Продуктивне життя	11	8,5	9	9,6	9	9,3	1	14,7
13	Творчість, розвиток	12	7,7	12	7,5	12	6,3	2	14,2
14	Задоволення, розваги	15	4,6	15	5,7	13	5,9	4	13,4
15	Свобода	9	9,4	11	8	7	10,7	3	13,9
16	Щасливе сімейне життя	7	10,3	3	13,6	6	11,9	8	9,6
17	Рівність між людьми, щастя інших	16	4,3	13	6,5	15	4,7	12	6,7
18	Упевненість у собі	4	12,3	7	10,3	5	12,4	8	9,6

Найбільш значущими термінальними цінностями для студентів 2-го курсу виявилися такі, як «кохання (духовна та фізична близькість із коханою людиною)», «здоров'я (фізичне та психічне)», «щасливе сімейне життя» «наявність вірних і добрих друзів»; найменш значущими – «гарна ситуація в країні, у нашому суспільстві, збереження миру між народами», «краса природи та мистецтва», «задоволення, розваги» та «суспільне визнання (повага оточення, колективу, товаришів)».

Найбільш значущі термінальні цінності для студентів 3-го курсу – це «здоров'я (фізичне та психічне)», «матеріально забезпечене життя», «кохання (духовна та фізична близькість із коханою людиною)», «цікава робота» й «упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)». На жаль, найменш значущими виявилися: «краса природи та мистецтва», «рівність між людьми, щастя інших», «гарна ситуація в країні, у нашому суспільстві, збереження миру між народами» та «задоволення, розваги».

Студенти 4-го курсу надали перевагу за значущістю таким цінностям: «продуктивне життя», «творчість, розвиток» і «свобода». Останні рангові місця посіли – «життєва мудрість», «здоров'я» та «рівність між людьми».

З огляду на важливість термінальних цінностей, які обрали студенти вишу, зазначимо, що провідними для студентів майже всіх курсів, крім 4-го, визнані «здоров'я» і «кохання». Цінність «щасливе сімейне життя» важлива для студентів 2-го курсу, «цікава робота» – для студентів 3-го кур-

су, «наявність друзів» – для студентів 1-го та 2-го курсів; упевненими в собі прагнуть бути студенти 1-го і 3-го курсів, а «продуктивне життя» цінують студенти 4-го курсу.

Як переконаємося, цінності змінюють свої місця за рангом. Так, наприклад «суспільне визнання» посідає одне з останніх місць у студентів 2-го курсу, а у інших їй належить більш високий ранг; цінність «рівність між людьми, щастя інших» на останніх місцях у студентів 1, 3 і 4-го курсів, а для студентів 2-го курсу вона є більш важливою. Наголосимо також на тому, що цінність «здоров'я» у студентів магістратури на останньому місці, хоча для студентів інших курсів вона є дуже значущою. Щодо інших цінностей, то в них суттєвої різниці не спостерігається.

Загальна картина демонструє нам, що більшість цінностей посідають близькі рангові місця. Певні відмінності спостерігаються лише у сфері таких цінностей, як кохання, щасливе сімейне життя, цікава робота, рівність між людьми, здоров'я.

Обстежуючи інструментальні життєві цінності, ми отримали такі дані (таблиця 6.): провідними інструментальними цінностями студенти 1-го курсу обрали «вихованість», «самоконтроль», «життєрадісність», «акуратність» і «відповідальність», а ось для цінностей «високі запити», «непримиренність до власних і чужих недоліків», «ефективність у справах» і «ретельність» були відведені останні місця.

Таблиця 6

Інструментальні цінності студентів-майбутніх педагогів

№	Інструментальні цінності	I курс		II курс		III курс		IV курс	
		місце	бал	місце	бал	місце	бал	місце	бал
1	Акуратність	4	11,1	6	11,1	3	12,9	14	5,5
2	Вихованість	1	13,5	2	13,3	1	13,6	11	7,8
3	Високі запити	17	2,5	15	6,3	14	7,2	8	9,5
4	Життєрадісність	3	11,8	5	12,3	4	12	6	10,2
5	Ретельність	14	7,5	13	7,9	16	6,9	9	9,3
6	Незалежність	10	9,5	7	11	2	13	5	11
7	Непримиренність до власних і чужих недоліків	16	3,3	16	3	17	4,2	1	15
8	Освіченість	6	10,8	6	11,1	5	11,4	13	7,2
9	Відповідальність	5	11	3	12,7	6	10,6	16	3,2
10	Раціоналізм	13	8,2	1	16,7	13	7,9	2	14,8
11	Самоконтроль	2	12,5	12	7,7	7	10	12	7,7
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів	9	9,9	9	10,1	8	9,5	3	12,7
13	Тверда воля	7	10,5	8	10,6	12	8,1	9	9,3
14	Терпимість до поглядів та думок інших	11	8,7	14	7,4	11	8,3	4	11,7
15	Широта поглядів	12	8,3	10	8,7	10	8,5	7	9,7
16	Чесність	1	13,5	4	12,5	15	7	15	4,2
17	Чутливість	8	10,2	11	8,5	10	6,9	4	10,3
18	Ефективність у справах	15	6,8	13	7,9	9	9	10	8,5

Найбільш значущими інструментальними цінностями для студентів 2-го курсу виявилися такі, як «раціоналізм», «вихованість», «відповідальність», «чесність» і «життєрадісність»; найменш значущими – «непримиренність до власних і чужих недоліків», «високі запити», «терпимість до поглядів і думок інших» та «ретельність».

Важливими інструментальними цінностями для студентів 3-го курсу виявилися такі, як «вихованість», «незалежність», «акуратність», «життєрадісність» та «освіченість»; найменш значущими – «непримиренність до власних і чужих недоліків», «ретельність», «чесність» і «високі запити».

Для студентів, які навчаються на 4-му курсі, перші місця за значущістю посідають такі цінності, як «непримиренність до власних і чужих недоліків» (у інших студентів цій цінності відводяться останні місця), «раціоналізм» і «сміливість».

Зазначимо, що загальна картина демонструє нам таке: більшість інструментальних цінностей займають близькі рангові місця. Певні відмінності спостерігаються лише у сфері таких цінностей, як самоконтроль, незалежність, освіченість, відповідальність, ефективність у справах, терпимість до поглядів і думок інших, непримиренність до власних і чужих недоліків, раціоналізм та чесність (на жаль, цінність «чесність» у студентів 4-го курсу посідає останнє рангове місце, що не може не турбувати освітян).

Після проведення аналізу результатів цієї методики, ми дійшли такого висновку: у сучасних студентів-майбутніх педагогів спостерігається тенденція до переорієнтації на індивідуально- та особистіснозначущі цінності. Здебільшого у студентів переважають матеріальні цінності; цінності, які мають значення лише зараз і лише для них самих – «цінності найближчої перспективи». На перший план висувуються більш конкретні цінності, ніж абстрактні. Заслугує на увагу і той факт, що у студентів спостерігається низький рівень психологічного зв'язку з іншими людьми, значущим соціальним оточенням.

Доцільно зауважити, що кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, яка слугує сполучною ланкою між духовною культурою суспільства й духовним світом особистості, між буттям суспільним та індивідуальним. На кожній стадії особистісного розвитку вибір переважного механізму формування ціннісної системи визначається складним комплексом внутрішніх і зовнішніх чинників. Звертає на себе увагу той негативний факт, що цінності сучасного суспільства носять прагматичний характер. Набуває поширення модель індивідуалістичної, утилітарної, прагматичної, егоїстичної свідомості.

Метою організації навчально-виховного процесу в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького є насамперед створення сприятливих психолого-

педагогічних умов для формування гармонійно розвиненої, творчої особистості, зі світоглядними екологічними позиціями й настановами на професійне навчання, що забезпечать здатність і готовність випускника до майбутніх досягнень. Для педагогічного колективу університету велике значення має процес успішної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання, оскільки адаптація – це складний процес зміни характеру зв'язків, ставлення студента до змісту й організації навчально-виховного процесу в освітній установі. Ступінь адаптації першокурсника визначається безліччю чинників: індивідуально-психологічні особливості людини, її особистісні, ділові й поведінкові якості, ціннісні орієнтації, академічна активність, стан здоров'я, соціальне оточення, статус родини тощо. Стає очевидною необхідність пошуку шляхів створення соціально-психологічних і педагогічних умов, здатних забезпечити процес адаптації студентів-першокурсників. Саме в розумінні викладачем функціонування глибинних внутрішніх механізмів саморегуляції полягають основи реалізації гуманістичних компонентів, що дає змогу подолати розрив «суб'єктно-об'єктних» відносин у процесі «навчатися – навчитися».

Автори статті (консультанти психологічної служби університету) розробили комплексну програму адаптації першокурсників «Здоров'я – Мотивація – Професіонал». Система заходів реалізується за блоками: організаційне забезпечення програми; інформаційне забезпечення; соціально-психологічна підтримка та корекція дезадаптації; психолого-педагогічний, методичний супровід першокурсників; формування здорового способу життя. Сьогодні програма успішно впроваджується в навчально-виховний процес університету.

Ми ознайомилися з оригінальною методикою «Духовна культура особистості педагога» (автор Н. Вінник) і плануємо реалізувати її у практичній діяльності психологічної служби університету. Н. Вінник розглядає духовну культуру педагога як творчу здатність до психічної реалізації і вдосконалення, що зумовлює спрямованість на внутрішній духовний світ як власний, так і учнівський [4, с. 36–41]

На наше переконання, такі та інші комплексні, плюралістичні ідеї, дії є дуже важливими важелями творчої діяльності професорсько-викладацького колективу в реалізації концепції збалансованого розвитку особистості в університеті.

Висновки. На підставі вищезазначеного доходимо таких висновків:

1. Теоретичний і практичний аналіз питання показав, що вкрай необхідна акцентуація педагогічної діяльності на розвиток духовного потенціалу майбутнього педагога. Це допоможе зрозуміти мотиви екологічного просвітництва, морально визначити життєві позиції, реалізувати творчий потенціал, спроектувати професійну діяльність як

студентів, так і викладачів. Для цього необхідно забезпечити тісний зв'язок фахового й духовного виховання, ефективної підготовки до виконання гуманістичних функцій учителя, викладача, перетворення вищих навчальних закладів на культурні храми наук, що сприяють формуванню екологічної культури як професійної цінності духовного світу освітян.

2. У ході нашого експерименту та за результатами спостережень з'ясовано, що потенціал духовного розвитку майбутніх педагогів недостатньо високий (56,3%) і потребує суттєвого підвищення як загалом, так і за окремими складниками.

3. Провідною рисою екологічної культури є те, що вона не виникає стихійно, а твориться шляхом формування умов, що спонукають до засвоєння її принципів та опанування спеціальним видом діяльності – екологічним навчанням і вихованням. Екологічна культура є, за своєю суттю, своєрідним «кодексом поведінки».

4. Розв'язання проблеми глобальної екологічної кризи культурно-освітнього простору можливе тільки за умови активної роботи освітян, які виступають рушійною силою оптимізації та гармонізації системи «суспільство – природа».

Напрямки подальших досліджень. Результати виконаного дослідження дають можливість запланувати деякі перспективні шляхи в межах роботи психологічної служби університету: а) дослідити у студентів-майбутніх педагогів рівні сформованості відповідальності, особистісної та професійної зрілості як чинників екологізації культурно-освітнього простору; б) розробити спецкурс «Психологія відповідальності майбутніх фахівців» і впровадити його в навчально-виховний процес Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; в) використовувати в діагностичній роботі психологічної служби університету методику Н. Вінник «Духовна культура особистості педагога».

Список використаних джерел

1. Баталіна А.Я. Цивілізаційно-антропологічний підхід як методологічний інструментарій в розв'язанні педагогічних проблем / Баталіна А.Я. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / [Редкол.: Т.І. Суцєнко (відп. ред) та ін.]. – Київ – Запоріжжя. – Вип. 18. – 300 с. – С.10
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: [монографія] / М. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Вернік О.Л. Деякі питання психології екозбереження і сталого розвитку / Вернік О.Л. // Збірник наукових праць. Психологічні науки. Том 2. Випуск 7. – С. 63-67.
4. Вінник Н.Д. Методика „Духовна культура особистості педагога” / Вінник Н.Д. // Практична психологія та соціальна робота. – № 10 (163) – 2012. – С. 36-41.
5. Галян О.І. Діалогічна парадигма міжособистісної педагогічної взаємодії / Галян О.І. // Психологія: Зб. наук. праць. – Вип. 1 (4). – К.: НПУ, 1999. – С. 82-88.
6. Л.П. Добровольська, І.С. Третьякова. Феномен психологічного клімату: від антропологічних принципів до андрагогічної емпірики / Л.П. Добровольська, І.С. Третьякова. // Антропологічний вимір якості сучасної вищої освіти: проблеми методології, досвід, рецепції [Монографія]. / [Авт. кол. за загальною редакцією І.П. Аносова, Т.С. Троїцької]. – Мелітополь: ТОВ „Видавничий будинок ММД”, 2010. – 488 с. – С. 301-361 .
7. Екологізація економіки і перехід до сталого розвитку / [Буднік О.А., Васюков Д.О., Бугаєць А.В., Шалугін В.С.] // Екологічна безпека. – № 4. – 2009 (8). – С. 77-82.
8. Карамушка Л.М. Вплив психологічного клімату в освітніх закладах на становлення духовності особистості / Карамушка Л.М. // Сучасна гуманітарна освіта: стан і перспективи: Збірник наукових праць. – Чернівці, 1996. – С. 181-186.

References

1. Batalina, A. Y. *Civilization and anthropological approach as a methodological tool for pedagogical problems solving*. In T.I. Sushchenko. *Pedagogy and psychology of the creative personality's formation: problems and researches: Collection of scientific works*. Kyiv – Zaporizhya. 18. 10. [in Russian].
2. Boryshev's'kyi, M. (2010). *The way to oneself: From the grounds of subjectness to the top of spirituality: [monograph]*. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
3. Vernik, O. L. *A few issues of psychology of ecosaving and steady development*. Collection of scientific works. Psychological sciences. 2(7). 63-67. [in Ukrainian].
4. Vinnyk, N. D. (2012). *Methodics „Spiritual culture of the teacher's personality*. Practical psychology and social work. 10 (163). 36-41. [in Ukrainian].
5. Galyan, O. I. (1999). *Dialogical paradigm of interpersonal pedagogical interaction*. Psychology: Collection of scientific works. Kiev: NPU. 1 (4). 82-88. [in Ukrainian].
6. Dobrovol's'ka, L. P., Tretyakova, I. S. (2010). *Phenomenon of psychological climate: from anthropological principles to adragogical empirics*. In I. P. Anosov, T. S. Troits'ka. *Anthropological assessment of modern higher education quality: problems of methodology, experience, receptions*. [Monograph]. Melitopol: Company "Publishing house MMD". [in Ukrainian].
7. Budnik, O. A., Vasiukov, D. O., Buhaets', A. V., Shaluhin, V. S. (2009). *Ecologization of economics and transition to steady development*. Ecological safety. 4. 77-82. [in Ukrainian].
8. Karamushka, L. M. (1996). *Influence of psychological climate on personality spirituality development in educational establishments*. Modern humanitarian education: state and prospects: Collection of scientific works. Chernivtsi. 181-186. [in Ukrainian].
9. Kyreeva, I. V. (2003). *Personally-oriented study in the aspect of humanization of pedagogical education*. Paper presented at the All-Ukrainian scientific and practical conference. – Kyiv-Zaporizhya: Prosvita. [in Ukrainian].

9. Кирєєва І.В. Особистісно-орієнтоване навчання в аспекті гуманізації педагогічної освіти / Кирєєва І.В. // Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Київ-Запоріжжя: Просвіта, 2003. – С.77-81.
10. Мальцева І.А. Екологічний імператив в антропологічному вимірі // Освіта, наука і людина в ХХІ столітті: багатоаспектність антропологічного пізнання. [Монографія] / [Авт.кол. за заг. ред. І.П. Аносова, Т.С.Троїцької]. – Сімферополь: Таврія, 2008. – 300 с. – С. 161-189.
11. Мартинюк О.Б. Сучасні підходи до проблеми ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя / Мартинюк О.Б. // Теорія і практика особистісно-орієнтованої освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Київ-Запоріжжя: Просвіта, 2003.-122 с. – С.118-124.
12. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: [Монографія]. / Е.О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
13. Радул В.В., Дослідження особливостей самореалізації особистості: [Монографія] / Радул В.В., Краснощок І.П., Лебедик І.В. – К.: „Імекс-ЛТД”, 2009. – 352 с.
14. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / Семиченко В.А.– К.: Миллениум, 2004. – 521 с.
15. Скиба Ю. Дидактичні принципи підготовки майбутніх екологів до управлінської діяльності на засадах збалансованого розвитку / Скиба Ю. // Рідна школа № 3 (987) 2012. – С.13-17.
16. Сущенко А.В. Проблема психолого-педагогічного забезпечення навчальних стосунків / Сущенко А.В. // Психолого-педагогічне забезпечення навчально-професійної діяльності: Зб. наук. праць ЗОІВВ Випуск 10. [Наукові редактори: Е.М.Павлютенков, В.М.Сисоєв]. – Запоріжжя, 1997. – 236 с. – С. 224-227.
17. Цибенко Л.Б. Духовний світ особистості в умовах транзитивності суспільства // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / [Гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 66 (№ 11). – 736 с. – С.355-361.
10. Maltseva, I. A (2008). *Ecological imperative in anthropological assessment*. In I. P. Anosov, T. S. Troits'ka. Education, science and man in XXI century: poly-aspectness of anthropological learning. Simferopol': Tavria. [in Ukrainian].
11. Martyniuk, O. B. (2003). *Modern approaches to the problem of future teacher's value orientations*. Paper presented at the All-Ukrainian scientific and practical conference. – Kyiv-Zaporizhyya: Prosvita. [in Ukrainian].
12. Pomytkin, E. O. (2005). *Psychology of personality's spiritual development*: [Monograph]. – Kiev: Nash chas. [in Ukrainian].
13. Radul, V. V. (2009). *Research of peculiarities of personality self-realization*: [Monograph]. In V. V. Radul, I. P. Krasnoshchok, I. V. Lebedyk. Kyiv: „Imeks-LTD”. [in Ukrainian].
14. Semychenko, V. A. (2004). *Problems of motivation of man's behavior and activity*. Kiev: Millenium. [in Russian].
15. Skyba, Y. (2012). *Didactic principles of future ecologists' training to managing activity on the grounds of well-balanced development*. Ridna shkola. 3(987). 13-17. [in Ukrainian].
16. Sushchenko, A. V. (1997). *Problem of psychological and pedagogical assurance of studying relations*. In E. M. Pavliutenkov, V. M. Sysoev. Psychological and pedagogical assurance of learning and professional activity: Collection of scientific works ZOIVV. Zaporizhyya. 10. 224-227. [in Ukrainian].
17. Tsybenko, L. B. (2012). *Spiritual world of personality in conditions of transitivity of society*. In V. M. Vashkevich. Gilea: scientific reporter. Collection of scientific works. Kiev: VIR UAN. 66(№11). 355-361. [in Ukrainian].

Рецензент: Максимов О.С. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

¹Добровольська Лариса Пантеліївна

¹Лобода Олена Вікторівна

²Третякова Ірина Сергіївна

¹Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна

²Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України вул. Паньківська, 2, м. Київ, Київська обл., 01033, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.672

Надійшла до редакції: 02.04.2013 р.

Прийнята до друку: 21.05.2013 р.